

درباره کوچه عباسقلی‌خان که امروزه قدیمی‌ترین مسیر ارتباطی خیابان‌های نواب‌صفوی و امام‌رضا^(ع) و یکی از تاریخی‌ترین گذرهای شهر است

خانِ کوچه‌های مشهد

رضا سلیمان نوری

گذشت روزگار در بافت قدیم شهر مشهد به نحوی بوده است که نه تنها دیگر ردی از بسیاری کوچه‌های قدیمی اش نیست، بلکه

تعداد شایان توجهی از آن‌ها نیز با اینکه باقی مانده‌اند، بر مدار و مسیر قدیم نیستند. انجام طرح‌های مختلف بهسازی و نوسازی در این بافت شرایط را به گونه‌ای تغییر داده است که اغلب کوچه‌های قدیمی این شهر یا دیگر وجود

خارجی ندارند، یا اگر دارند، تا حد زیادی تغییر کرده‌اند؛ آن‌چنان که از هر ۱۰ بنای موجود در آن‌ها، شاید یکی عمرش به نخستین طرح بزرگ تغییر وضعیت بافت اطراف حرم‌مطهررضوی در دوده‌نخست‌سده چهاردهم‌هجری خورشیدی

برسد. یکی از این کوچه‌ها راسته عباسقلی‌خان است؛ کوچه‌ای که براساس اسناد موجود عمرش بسیار بیشتر از قدمت نخستین نقشه شهر مشهد یعنی نقشه خانیکوف (ترسیم‌شده در سال ۱۲۳۷ خورشیدی) است.

کوچه عباسقلی‌خان در گذر تاریخ

و مدرسه علمیه عباسقلی‌خان نیز دستخوش تحولات عظیمی شده است. برای نمونه این کوچه در سال‌های نخست ایجاد پایین‌خیابان، سومین کوچه منشعب به حرم مطهر (از سمت راست) بوده اما اکنون به نخستین کوچه مجاور این بارگاه قدسی تبدیل شده و بخشی از سازه‌های آن هم به محدوده حرم‌مطهررضوی پیوسته‌است. براین اساس کوچه‌کنونی عباسقلی‌خان را باید کوچه ای دانست که اغلب پلاک‌های سمت غربی آن در محدوده حرم مطهر قرار گرفته است و مغازه‌ها و بناهای متعدد جهت شرقی‌اش هم به بناهایی تغییر وضعیت داده‌اند که

احساس می‌کنی در حال سلام دادن به آستان مقدس حضرت‌رضا^(ع)هستند. دیگر تغییر عمده این کوچه در طول زمان تغییر مسیر انتهایی آن است؛ این گذر در دوران صفوی تا اواخر قاجار از طریق کوچه‌ای که اکنون تابلوی «محمدیه ۱» را در پیشانی خود دارد به راسته کوچه عیدگاه (جایی که اکنون عیدگاه ۶ یا سروش نام دارد) متصل می‌شده است. البته مسیری کمتر مورد استفاده هم در این کوچه وجود داشته‌است که نامش را در نقشه‌های دهه‌های نخست سده ۱۴ خورشیدی کوچه «زنجیر» نوشته‌اند. این کوچه از محل فعلی «حمام اسلام» آغاز و در محدوده امروزی میدان بیت‌المقدس

پایان می‌گرفته است. کوچه زنجیر بعدها با تغییرات صورت گرفته در دوران نایب التولیه ای محمد ولی اسدی (حدود صد سال پیش) جانشین مسیر نخستین شد. آن‌چنان که اکنون همگان این مسیر را با عنوان کوچه عباسقلی‌خان می‌شناسند. دیگر تغییر عمده روی داده در بافت کلی گذر عباسقلی‌ای، به محل تلاقی این کوچه و پایین‌خیابان قدیم (خیابان نواب صفوی کنونی) باز می‌شود. این تغییر زمانی رخ می‌دهد که گسترش عرضی خیابان نواب‌صفوی در دستورکار قرار می‌گیرد و پس از آن سازه سردر مدرسه علمیه عباسقلی‌خان شاملو حدود ده متری عقب‌نشینی می‌کند و به همین میزان هم از طول این کوچه کاسته می‌شود.

- قدیمی‌ترین بنا

هرچند هیچ بنایی از سال‌های قبل از ساخت مدرسه عباسقلی‌خان در مجاورت این کوچه باقی نمانده است، برخی از بناهایی که در این سه‌ونیم‌قرن در کوچه ساخته شده‌اند از چنان ارزشی برخوردار بوده‌اند که در فهرست آثار ملی قرار گیرند. شاخص‌ترین این ابنیه نیز همان مدرسه علمیه عباسقلی‌خان است. این اثر که نام سازنده آن در کتیبه سردر ورودی‌اش ذکر شده ۲۶ تیر ۱۳۵۷ با شماره ثبت ۱۶۱۷ در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفت. بنایی چهار ایوانی و مستطیلی شکل در دو طبقه که در دورتادور ساختمان آن، ۱۰۴ حجره برای سکونت طلاب ساخته‌اند. همچنین طبقات این مدرسه که به‌طور کامل با آجر ساخته شده، دارای تزئینات کاشی‌کاری و مقرنس‌کاری در سردر ورودی ایوان‌ها، حجره‌ها و رواق‌هاست.

سومین اثر ثبت ملی موجود در راسته کوچه عباسقلی‌خان، گرمابه‌ای که پس از انقلاب اسلامی به «اسلام» تغییر نام داده و قدمتش به اواخر دوره قاجاریه

از بناهای ثبتی کوچه عباسقلی‌خان که گذر کنیم، در این مسیر تعدادی مکان شایان تأمل دیگر هم وجود دارد که برای دقایقی چشم‌هر رهگذری را به تماشا می‌کشاند. یکی از این بناها، خانه‌ای به یادگارمانده از دوران پهلوی دوم است که در تنها کوچه فرعی باقی‌مانده در جانب غربی کوچه خودنمایی می‌کند. این منزل که از لحاظ ظاهری تقریباً هیچ جاذبه خاصی ندارد، بزرگ‌ترین مرکز فعال فروش کفش‌ها و لوازم

می‌رسد.

درباره وجه تسمیه نامش هم باید گفت، چون در گذشته بیشتر از سوی پهلوی‌ها و جدیدالاسلام‌های ساکن کوچه محمدیه مورد استفاده قرار می‌گرفته، به حمام جهودها معروف بوده است. حمام اسلام که اسفند ۱۳۹۹ با شماره ۳۳۳۶۹ ثبت ملی شده به دلیل وجود نورگیرهای متعدد با هندسه مناسب در سقف‌های گنبدی شکلی در طول روز دارای نور بسیار خوبی است. از دیگر ویژگی‌های خاص این اثر می‌توان به نحوه ترکیب‌بندی ستون‌ها در بینه حمام و پوشش سقف آن اشاره کرد. این حمام دارای دو بخش مردانه و زنانه مستقل است که ورودی مردانه در حاشیه کوچه عباسقلی‌خان و ورودی زنانه آن در حاشیه کوچه محمدیه قرار دارد. همچنین هر دو این ورودی‌ها در گودی قرار داشته و برای رسیدن به سربینه حمام لازم است بیش از ۱۰ پله به سمت پایین گام برداریم.

- دیگردیدنی‌های کوچه

استوک ورزش‌های سخت مانند کوهنوردی محسوب می‌شود.

- تنها فضای سبز نزدیک حرم مطهر

دیگر بنای شایان تأمل کنونی این کوچه بوستان موسوم به عباسقلی‌خان است که نه تنها یگانه فضای سبز این محدوده که نزدیک‌ترین بوستان مستقل مشهد به حرم‌مطهررضوی نیز محسوب می‌شود. لچکی سبز قرار گرفته در سه راهی کوچه‌های عباسقلی‌خان، محمدیه و زنجیر قدیم هم از مکان‌های دیدنی و البته تاریخی این راسته کوچه محسوب می‌شوند. این محدوده که اکنون با ب‌نما و چند صندلی راحتی برای مسافران تزئین شده روزگاری محل اجتماع زنان یهودی ساکن این منطقه برای شستن و تمیز کردن روده‌های گوسفندان بوده و بعدها هم مدتی به عنوان پاتوق فروش پارچه مورد استفاده قرار می‌گرفته است. اما آخرین بنای شایان توجه این کوچه که در نزدیک‌ترین بخش آن با میدان بیت‌المقدس قرار گرفته یگانه مسجد مستقر در حاشیه آن است. این بنا مسجد صاحب‌الزمان^(ع) نام دارد و در تکه کوچک باقی‌مانده از این کوچه (پس از تقاطع با راسته کوچه عیدگاه) قرار دارد. مسجد صاحب‌الزمان^(ع) سال ۱۳۰۹ خورشیدی ساخته شده و بر همین اساس یکی از معدود مساجد ایجادشده در مشهد در دوران پهلوی اول است.

۵۲سال است که جام‌جهان‌نمادر خانه‌مشهدی‌ها اتراق کرده‌است
جعبه‌ای که جادو کرد

سیده نعیمه زینبی

«جیووانی کارلی» نخستین جرقه را برای کشف راز جعبه جادو می‌زد. این دانشمند ایتالیایی در ۱۶۱ سال پیش توانست با استفاده از سیستم دستگاه تلگراف نقوش و تصاویر را مخابره کند. سال‌ها طول کشید تا این دستگاه برای انتقال عکس آماده شود. اما «جان بیرد»، پژوهشگر اسکاتلندی، نخستین کسی بود که با کمک ابزارآلات اولیه در سال ۱۹۲۲ میلادی دستگاهی ساخت که برای اولین‌بار انتقال تصویر را امکان‌پذیر می‌کرد، تصویری که فقط می‌توانست از یک اتاق به اتاق دیگر ارسال شود. جان بیرد دست از تلاش برنداشت تا توانست در ۱۷ آوریل سال ۱۹۲۶ (در چنین روزی) نخستین تصویر تلویزیونی را برای انجمن سلطنتی انگلستان به‌نمایش بگذارد. کمتر از صد سال از اختراع این جعبه جادو می‌گذرد و اکنون این وسیله الکترونیکی به یکی از لوازم اصلی زندگی مردم در سرتاسر جهان تبدیل شده‌است.

پای این اسباب سرگرمی در سال ۱۳۳۷ خورشیدی به ایران باز شد. نخستین فرستنده در این سال بر فراز هتل هیلتون نصب گردید تا افرادی که گیرنده امواج تلویزیونی داشتند بتوانند تصاویر ارسالی را ببینند. درباره اینکه چه کسی نخستین گیرنده را به ایران وارد کرده است، اطلاعات دقیقی در دست نیست. چه‌بسا لوکس‌پسدانی که به اروپای متجدد رفت‌وآمد داشته‌اند با دیدن جعبه جادو دل به آن بسته و آن را به ایران آورده باشند اما تا زمانی که فرستنده‌ای در کار نباشد، جعبه جادو فقط برفک نمایش می‌دهد و کاربری دیگری جز زینت ندارد.

- تولید تلویزیون در ایران

با ساخت فرستنده بازار واردات گیرنده‌های امواج هم قوت گرفت. این روند خیلی طول نکشید و ایرانی‌ها با مشارکت شرکت‌های خارجی شروع به تولید این دستگاه‌ها کردند. شرکت گسترش صنایع پیام در سال ۱۳۴۱ برای تولید تلویزیون‌های سیاه‌وسفید با نام تجاری (بلموند) تأسیس شد تا نخستین دستگاه‌های تولید ایران را به بازار عرضه‌کند. بازار خوب فروش این محصول کار را به جایی رساند که در سال «۱۳۴۸» در ایران حدود «هشت تولیدکننده داخلی» وجود داشته و با کمک دانش خارجی از آمریکا، اروپا و ژاپن «تولید تلویزیون» در کشورمان شروع شد. البته در ابتدای راه تلویزیون‌های سیاه‌وسفید بازار رقابت را از آن خود کردند تا اینکه در سال ۱۳۵۵ تولیدکنندگان جام‌جم ایرانی، تولید و ساخت اولین «تلویزیون‌های رنگی» را آغاز کردند.

- ورود تلویزیون به مشهد

از سوی دیگر فرستنده‌های جام‌جهان‌نمایکی یکی افراشته می‌شدند و شهر به‌شهر می‌رفتند. در سال ۵۰ قرن گذشته شهرهای تبریز، ارومیه، کرمانشاه و بندرعباس صاحب فرستنده امواج شده بودند. مشهد هم در مهرماه سال ۵۰ خودش را به جمع تلویزیون داران رساند. با شروع به‌کار فرستنده مشهد، بازار تبلیغات برای فروش دستگاه‌ها در این شهر داغ شد.

در آن زمان جعبه جادو پای ثابت تبلیغات روزنامه‌ها بود. اگر روزنامه‌های آن زمان را ورق بزنیم، به‌خوبی متوجه این سیر خواهیم شدو داغی بازار خریدوفروش تلویزیون در مشهد را می‌بینیم. تعداد آگهی‌ها در آبان‌ماه سال ۵۰ روزبه‌روز متنوع‌تر می‌شد و تولیدکنندگان و فروشندگان این بازار تازه را از دست نمی‌دادند. به‌همین‌دلیل انواع مارک‌های ایرانی و خارجی در این جمع حاضر بودند تا مخاطبان را اقناع کنند که هر جور شده یک جعبه جادو را به خانه خود ببرند. مارک‌های شهاب، بلر، شارب لورسن، بلا پونکت، گروندیک، آر‌تی‌آی و هیتاچی از انواع مارک‌هایی بود که تبلیغاتشان در روزنامه‌ها به چاپ می‌رسید. بسیاری از فروشنده‌ها و تعمیرکاران تلویزیون در خیابان‌های دانشگاه و امام خمینی فعلی که جزو خیابان‌های جدید و به‌روز آن زمان بود افتتاح می‌شد. آن زمان تعمیرگاه و نمایشگاه تلویزیون فیلیپس در مشهد در روزنامه خراسان آگهی به چاپ رساند که نسل اول تلویزیون‌ها را به‌خوبی نشان می‌داد.

- ورود تلویزیون‌های کم‌دی لوکس

تلویزیون‌های کم‌ددار که نسل پدران و پدربزرگ‌های ما به‌خوبی آن‌ها را به‌خاطر دارند شبیه به یک کالای لوکس و ارزشمند به یکی از مهم‌ترین وسایل خانه تبدیل می‌شدند. از سوی دیگر برنامه‌های تلویزیونی آن قدر به‌نظر مهم بود که هر روز در روزنامه‌های آن زمان به چاپ می‌رسید. این برنامه‌ها از ساعت ۳:۱۶ شروع می‌شد و تا ساعت ۲۳ ادامه پیدا می‌کرد تا اسباب سرگرمی مردم را فراهم کند.

- تلویزیون در آگهی روزنامه‌ها

در نگاهی دیگر به تبلیغات تلویزیونی در مطبوعات، به برند هیتاچی برمی‌خوریم که آگهی آن در آبان همان سال در جراید به چاپ رسیده و تلویزیون ۲۴ اینچ تمام‌ترانزیستوری را تبلیغ کرده است که نشان می‌دهد چه نکاتی در خرید تلویزیون اهمیت داشته است.

در این تبلیغ اشاره شده که تصویر و صدای تلویزیون‌های شهاب هیتاچی فوری و فوق‌العاده روشن است یا مصرف برق این تلویزیون‌ها یک‌چهارم دستگاه‌های معمولی است یا این گیرنده‌ها به علت استفاده از ترانزیستورهای سیلیکونی گرم نمی‌شوند و عمر آن‌ها طولانی است و تعمیرات آن‌ها یک‌بیستم تلویزیون‌های معمولی است و در هفت مدل عرضه می‌شود. پس معلوم می‌شود که نسل اول تلویزیون‌های ایرانی مشکلاتی مانند تأخیر در تصویر و صدا، مصرف برق زیاد، داغ شدن و تعمیرات زیاد داشته‌اند.

در آگهی دیگری نیز قرعه کشی عامل ترغیب مخاطبان بوده و جایزه‌هایی مانند سفر به اروپا و بازدید از کارخانه‌های شواب لورنس در آلمان برای نفر اول، دو دستگاه تلویزیون برای نفر دوم و پنج دستگاه رادیو برای نفر سوم در نظر گرفته شده است.

در امکان‌ات این نوع تلویزیون هم قید شده است که تکنیک تیونر الکترونیک اتوماتیک شش کانالی را دارد که به‌بیننده امکان می‌دهد با فشار دادن یک دکمه بدون احتیاج به تنظیم مجدد تصویر در آن واحد کانال موردنظر شما را انتخاب کند.

آن‌هایی که کانال‌های تلویزیون را با پیچاندن تغییر داده‌اند خوب می‌دانند که دکمه‌ای شدن کانال‌ها چه نعمتی بوده است ولی برای نسلی که از ابتدا با کنترل تلویزیون سروکار داشته‌است به‌نظر خنده‌دار می‌آید که یکر نفر برای تغییر کانال مجبور باشد تا پای دستگاه برود. ناگفته‌نماند در کنار تلویزیون بازار خرید آنتن هم در مشهد داغ شده بود که شاید در یک مجال دیگر باید به آن پرداخت.

با سپاس از علی سلیمانی، کاظم

جهانگیری کلاته،

سید مهدی سید قطبی

کارشناس مرکز اسناد آستان

قدس‌رضوی